

GREGORY
JUSDANIS

PETER
JEFFREYS

Μια ιδιαίτερη,
αποκαλυπτική
βιογραφία

Kirkus Reviews

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ
ΚΑΒΑΦΗΣ

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΚΑΙ Ο ΠΟΙΗΤΗΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Συντομογραφίες	11
Βιοχρονολόγιο Κ. Π. Καβάφη	1
Εισαγωγικό Σημείωμα: Γράφοντας το <i>Κωνσταντίνος Καβάφης</i>	1
Πρόλογος	1

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΚΑΒΑΦΗ

1. Το οικογενειακό συμβούλιο:
Εμπόριο, καλλιέργεια, επιστολές. 1
2. Τραύμα, εξορία και απώλεια:
Η φυγή στην οθωμανική πρωτεύουσα 1
3. Οικογενειακές υποθέσεις

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ: ΕΝΑ ΟΝΕΙΡΩΔΕΣ ΤΟΠΙΟ

4. Ο κόσμος του Κωνσταντίνου. 1
5. Ιστορία δύο πόλεων 1

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΦΙΛΟΙ

6. Φιλία και οικειότητα: Κλίκες ή κλάκες	1
7. Πέρης: Εστέι, καλλιτέχνης και έμπιστος.	1
8. «Θα ήσουν εσύ»: Τίμος Μαλάνος και Αλέκος Σεγκόπουλος . . .	1
Ιντερμέδιο: Αναγνώσματα του Κωνσταντίνου	1

ΤΕΤΑΡΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΖΩΝΤΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΙΗΣΗ

9. Υπέρ πάντων η τέχνη.	1
10. Η μεγάλη ποιητική αλλαγή.	1

ΠΕΜΠΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΚΑΛΛΙΕΡΓΩΝΤΑΣ ΤΗ ΦΗΜΗ

11. Το κυνήγι της δόξας	1
12. Η λογοτεχνική εξάπλωση του Καβάφη.	1
Επίλογος	1
Σημαντικοί άνθρωποι στη ζωή του Κ. Π. Καβάφη	1
Σημειώσεις	1
Βιβλιογραφία	1
Ευχαριστίες	1

Οι υποσελίδες σημειώσεις ανήκουν στον μεταφραστή του βιβλίου.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Γράφοντας το Κωνσταντίνος Καβάφης

Αν και ουδέποτε το δήλωσε ανοιχτά σε κάποιον, ο Κ. Π. Καβάφης πρέπει να ήθελε να γράψει κάποιος τη βιογραφία του, γιατί μοιάζει να άφησε πίσω πολύ από το υλικό που θα χρειαζόταν ένας βιογράφος. Οποιοσδήποτε κοιτάξει στα αρχεία του¹ θα ανακαλύψει όχι μόνο το αναμενόμενο υλικό ενός φιλόδοξου ποιητή –επιστολές, ημερολόγια, φωτογραφίες, σχεδιάσματα ποιημάτων, σημειώσεις σχετικά με την τέχνη του, αποκόμματα από τον Τύπο, κριτικές, καθώς και άλλα ενθυμήματα–, μα και αναπάντεχο υλικό επίσης. Ένας άνθρωπος που τόσο τον απασχολούσαν μεγάλα θέματα –η Αρχαιότητα, ο ανθρώπινος πόθος, η τύρβη των καιρών, το εθνικό και φυλετικό ανακάτεμα ανθρώπων, η ύβρις αρχαίων πολιτικών μορφών, η ομοφυλοφιλία– φύλασσε επίσης τα μικρά πράγματα της ζωής του με την ίδια επιμέλεια: εισιτήρια τρένου, λίστες με καθημερινές δουλειές, κατάλογοι με λίστες, πολλά σχεδιάσματα επιστολών, εντολές σχετικά με το καθάρισμα του σπιτιού, σημειώματα για οικογενειακά χρέη, προσκλητήρια γάμου, κατάλογοι εστιατορίων, και άλλα παρεμφερή. Από πολλές απόψεις, έμοιαζε με τους γραμματείς στα ποιήματά του, που προχειρόγραφαν σε μια σκονισμένη βιβλιοθήκη στη Βηρυτό ή την Αλεξάνδρεια. Στην αληθινή ζωή, ήταν ένας δημόσιος υπαλληλάκος, ένας εξαίρετος καλλιγράφος που η δουλειά του ήταν να αντιγράφει, να μεταγράφει και να επιβλέπει την αλληλογραφία. Πώς μπορούσε ένας καλλιτέχνης τόσο καθοριστικός για την

ελληνική και την παγκόσμια ποίηση, που έγραψε τόσο θαρραλέα για τον ομοφυλοφιλικό πόθο και προέβλεψε τον δικό μας σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο κόσμο, να κρατάει λίστες για το πότε και πόσο συχνά γινόταν η διανομή του ψωμιού; Μήπως επειδή περίμενε να χρησιμοποιήσει κάποιος ετούτο το υλικό για να αφηγηθεί την ιστορία του;

Πράγματι, είναι αυτό ένα από τα παράδοξα του καβαφικού φαινομένου: για έναν από τους πλέον περίφημους ποιητές του 20ού αιώνα, τον πιο συχνά μεταφρασμένο Έλληνα ποιητή στα αγγλικά, δεν έχουν γραφτεί παρά λιγοστές μόνο βιογραφίες. Η πρώτη, σχεδιασμένη από τη Ρίκα Σεγκοπούλου, μια από τις λογοτεχνικές του κληρονόμους, δεν πραγματώθηκε ποτέ. Μια παλαιά βιογραφία εκδόθηκε από τον γνωστό του Μιχάλη Περίδη το 1948, και οι συγκαίρινοί του Τίμος Μαλάνος και Στρατής Τσίρκας συμπεριέλαβαν πολύ βιογραφικό υλικό στις δικές τους μελέτες. Ο Δημήτρης Δασκαλόπουλος και η Μαρία Στασινοπούλου εξέδωσαν ένα πλούσια υπομνηματισμένο χρονολόγιο της ζωής του ποιητή το 2002. Όμως αληθινή βιογραφία δεν υπάρχει στα ελληνικά. Και η μοναδική στα αγγλικά, από τον Robert Liddell, εκδόθηκε το 1974.²

Μπορούμε να κάνουμε εικασίες σχετικά με τούτη την έλλειψη: απουσία ενδιαφέροντος για τη βιογραφία ως είδος στην Ελλάδα· το θέμα της προσβασιμότητας του υλικού· η προβλεψιμότητα και η κοινή, διόλου αξιομνημόνευτη φύση του ίδιου του βίου του ποιητή.

Όσοι μελετούν σήμερα τα χαρτιά του Καβάφη, θα έρθουν αντιμέτωποι με μια ακόμα ειρωνεία. Ο άνθρωπος που φύλαξε σχεδόν κάθε επιστολή και σημείωμα που του έστειλαν, αυτός που είδε τον εαυτό του ως οικογενειακό αρχειοφύλακα και γενεαλόγο, θα έφριπτε εάν μάθαινε ότι οι περισσότερες από τις δικές του επιστολές δεν έχουν διασωθεί. Για παράδειγμα, δεν έχουμε τη δική του πλευρά της πλούσιας αλληλογραφίας που αντάλλαξε με τον αδερφό του τον Τζων* στις αρχές της δεκαετίας του 1880, όσο βρισκόταν ακόμη στην Κωνσταντινούπολη περιμένοντας να επιστρέψει στην Αλεξάνδρεια μετά τον βρετανικό βομβαρδισμό της πόλης το 1882. Ούτε υπάρχουν ίχνη από τις πολυάριθμες επιστολές που έστειλε σε παιδικούς φίλους, ενώ

* Κρατώ το όνομα ως γραφόταν.

διασώζονται σχετικά λίγες από εκείνες προς τους αδερφούς του και τους άλλους συγγενείς του.

Υπάρχουν όμως κι άλλες σιωπές. Δεν υπάρχει ηχογραφημένη η φωνή του, κι ας είναι διαθέσιμες ηχογραφήσεις του Τένισον, ενός ποιητή της προηγούμενης γενιάς. Όλοι όσοι γνώριζαν τον Κωνσταντίνο έλεγαν για την περίεργη αγγλική προφορά του και ομοίως μαρτυρούσαν τη ζωντάνια που είχαν οι συζητήσεις του. Την ίδια στιγμή, πολύ ιστορικό υλικό για την οικογένειά του, τους φίλους και τη ζωή του έχει απολεσθεί. Δεν είμαστε καν σίγουροι σε ποια σχολεία φοίτησε ο Κωνσταντίνος στην Αγγλία και την Αλεξάνδρεια, ενώ μέχρι πρόσφατα δεν γνωρίζαμε καν σε ποιο σημείο της Κωνσταντινούπολης –της πόλης όπου πέρασε δύο καθοριστικά χρόνια– βρισκόταν η κατοικία του παππού του Κωνσταντίνου από την πλευρά της μητέρας του.

Υπάρχουν πολλοί λόγοι γι' αυτά τα κενά. Ο Κωνσταντίνος έζησε πολλή κοινωνική και πολιτική αστάθεια, που ως αποτέλεσμα είχε τη μετανάστευση, την καταστροφή υλικής περιουσίας, την εξαφάνιση αλληλογραφίας και αρχείων, την πώληση υπάρχοντων. Ο θάνατος του πατέρα του το 1870 υπήρξε η αρχή όχι μόνο της κατακόρυφης πτώσης της οικογένειας, αλλά επίσης ετών αστάθειας, που οδήγησαν στον διασκορπισμό πολλών οικογενειακών εγγράφων και υπάρχοντων. Με την ελπίδα να βρει μια πιο σταθερή ζωή στην Αγγλία, η μητέρα του είτε αποθήκευσε είτε πώλησε τα έπιπλά τους, ώστε να μετοικήσουν το 1872. Η οικογένεια επέστρεψε στην Αλεξάνδρεια το 1877, μόνο και μόνο για να εγκαταλείψει ξανά την πόλη το 1882, προκειμένου να μη βρεθεί ξανά στο μέσον πολιτικής αναταραχής. Οι Καβάφηδες απώλεσαν πολλά πολύτιμα αντικείμενα μέσα σε τούτον τον κατακλυσμό, συμπεριλαμβανομένης και μιας προσωπογραφίας με λάδια του πατέρα αλλά και πολλών από τα προσωπικά χαρτιά του Κωνσταντίνου, ο οποίος, μόλις ο αδερφός του ο Τζων επέστρεψε στην Αλεξάνδρεια, του έγραψε με αγωνία σχετικά με αυτά τα απολεσθέντα βιβλία και γραπτά, μόνο και μόνο για να ανακαλύψει πως είχαν χαθεί. Ήταν ίσως η πρώιμη αυτή εμπειρία τραύματος και καταστροφής που παρακίνησε τον ποιητή να φυλάει σχεδόν κάθε χαρτάκι που τον αφορούσε, αόριστα έστω.

Γενικά, οι αδερφοί Καβάφη δεν είχαν σταθερή ζωή και τους έλειπαν

έτσι τα υλικά μέσα ώστε να διαφυλάξουν και να κληροδοτήσουν την οικογενειακή αλληλογραφία. Το καθήκον να γίνει ο οικογενειακός αρχειοφύλακας έπεσε στον ίδιο τον Κωνσταντίνο, που πέρασε σχεδόν ολόκληρη τη ζωή του στην αγαπημένη του Αλεξάνδρεια και δεν ταξίδεψε ποτέ έξω από την Αίγυπτο μετά το 1905, ώσπου πήγε στην Αθήνα για να χειρουργηθεί έναν χρόνο πριν από τον θάνατό του. Οι μόνες άλλες επιστολές του Κωνσταντίνου που έχουμε στα χέρια μας είναι εκείνες που φύλαξαν θαυμαστές του αφότου άρχισε να αποκτά φήμη, στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Για τα πρώτα του χρόνια –δηλαδή, μετά την επιστροφή του από την Κωνσταντινούπολη το 1885–, έχουμε φυσικά την ποίησή του, τα κρυπτικά προσωπικά του σημειώματα, τα σχεδιάσματα επιστολών και τα ημερολόγια. Για τα χρόνια πριν από το 1885 ακούμε τη φωνή του έμμεσα, καθρεφτισμένη και αναπλασμένη στις απαντήσεις των αλληλογράφων του. Γι' αυτό έχουμε συμπεριλάβει τόσες απ' αυτές τις πλούσιες επιστολές. Σαν το ποιητικό υποκείμενο στο ποίημα του Κωνσταντίνου «Εν τω μηνί Αθύρ», που παλεύει να συμπληρώσει τις λειψές αράδες μιας αρχαίας επιγραφής, ο βιογράφος πρέπει να φανταστεί τον Κωνσταντίνο παιδί να παίζει με τους φίλους του στην Αλεξάνδρεια, να εκκλησιάζεται στο Λίβερπουλ, να επισκέπτεται μουσεία στο Λονδίνο, να περιπατεί στους δρόμους του Πέραν στην Κωνσταντινούπολη, και να σεργιανίζει στα σκοτεινά σοκάκια της γενέτειράς του.

Την ίδια στιγμή, πρέπει να λογαριάσουμε το ενδεχόμενο το ίδιο το αρχείο να έχει πειραχτεί και επιστολές να έχουν αφαιρεθεί. Είναι πιθανόν ο ίδιος ο Κωνσταντίνος να αφαίρεσε αντικείμενα που θα μπορούσαν να θέσουν σε κίνδυνο είτε τον ίδιο είτε την οικογένειά του. Όταν πέθανε, άφησε τα χαρτιά του στους λογοτεχνικούς του κληρονόμους, τον Αλέκο Σεγκόπουλο και τη Ρίκα Σεγκοπούλου. Η Ρίκα ήταν η ίδια κριτικός, συνέβαλε πολύ στην προώθηση της φήμης του Κωνσταντίνου και, με τον σύζυγό της, εξέδωσαν την πρώτη έκδοση των ποιημάτων του το 1935. Μελετώντας τα χαρτιά του, ανακάλυψε ότι ο ποιητής είχε «επέμβει» στα φυλαγμένα γραπτά ντοκουμέντα, κάνοντας «προσθαφαιρέσεις». Κατά τρόπο που διεγείρει την περιέργεια, λέει πως, «φειδωλός» καθώς ήταν ως προς τα οικογενειακά μυστικά, δεν ήθελε να ανακαλύψει κανείς «ανεξικνιάστες» πτυχές της ζωής του, ιδιαίτερα

της νεότητάς του. Ως εκ τούτου, αφαίρεσε από το αρχείο υλικό που ήθελε να παραμείνει «άγνωστο στους μετά θάνατον βιογράφους του».³ Φυσικά, ήταν γνωστό τοις πάσι ότι ο Κωνσταντίνος, μάστορας στην αυτοπροώθηση, διαχειρίστηκε τη φήμη του με ψυχαναγκαστική επιδεξιότητα ως τις τελευταίες εβδομάδες της ζωής του. Έδινε ενδιαφέρουσες πληροφορίες σε όσους ενδιαφέρονταν για τον βίο του, οι οποίες χρησιμοποιούνταν για τη δημιουργία του καβαφικού «μύθου» και, σύμφωνα με τη Ρίκα, δεν είχαν πάντοτε πραγματική βάση.

Εκτός από το «μαγείρεμα» των χαρτιών του από τον ίδιο, κυκλοφορούσαν φήμες πως η Ρίκα κι ο Αλέκος μπορεί να είχαν «καθαρίσει» αυτοί το αρχείο από τις επιζήμιες πληροφορίες, κάτι που πράττουν συχνά οι κληρονόμοι και οι συγγενείς. Για παράδειγμα, δεν διασώζεται ούτε μία από τις επιστολές που έστειλε ο Αλέκος προς τον Κωνσταντίνο κατά την παραμονή του πρώτου στην Μπένχα της Αιγύπτου μεταξύ 1918 και 1919, αν και διατηρήθηκαν όλες οι επιστολές του ποιητή προς τον Αλέκο. Είναι δυνατόν ο Κωνσταντίνος, που φύλαγε ως και λίστες για ψώνια ακόμα, να κατέστρεψε τις επιστολές που του έστειλε ο Αλέκος; Ή τις αφαίρεσε ο δεύτερος; Κάτι παρόμοιο συνέβη με τις επιστολές του Κωνσταντίνου προς τον Τζων. Αναφέρεται πως η ανιψιά τους Χαρίκλεια Valieri τις πέταξε μετά τον θάνατο του Τζων σύμφωνα με τη δική του ρητή επιθυμία.⁴

Δεν θα βεβαιωθούμε ποτέ για το τι απέγιναν αυτά τα γραπτά ντοκουμέντα. Είμαστε όμως βέβαιοι ότι η γνώση μας για τη ζωή του ποιητή σε μεγάλο βαθμό έχει διαμορφωθεί από τις ενέργειες και τα γραπτά των κοντινών του προσώπων. Εντέλει, τον ήξεραν άλλος περισσότερο κι άλλος λιγότερο, κι ας μην είχε κανένας τους πλήρη γνώση της ζωής του προτού αρχίσει να γίνεται διάσημος. Η Ρίκα, που πέρασε πολύ χρόνο μαζί του τις δύο τελευταίες δεκαετίες της ζωής του, ξεκαθαρίζει στις σημειώσεις που κρατούσε για τη βιογραφία της ότι γνώριζε ελάχιστα για τα πρώτα χρόνια της ζωής του. Έχοντας συνεργαστεί με τον ποιητή και έχοντας ζήσει με τον σύζυγό της στον κάτω όροφο από το διαμέρισμά του, ήταν ίσως το πιο ιδανικό άτομο για να πλάσει μια πλήρη εικόνα, όμως παράτησε αυτό το σχέδιο και δεν έγραψε για εκείνον σχεδόν τίποτε – μία διάλεξη μονάχα.

Εκτός από τη Ρίκα, ο Μιχάλης Περίδης είχε πρόσβαση σε αρχειακό υλικό και, βασισμένος σ' αυτό, έγραψε (στα ελληνικά) το *Ο βίος και το έργο του Κωνσταντίνου Καβάφη* (1948). Ο Περίδης διατείνεται ότι τα γραπτά τεκμήρια που είδε ήταν ανοργάνωτα, αν και πίστευε ότι η Ρίκα είχε καταπιαστεί μ' αυτά. Τη δεκαετία του 1950, ένα μέρος του αρχείου πέρασε στα χέρια του Γιώργου Παπουτσάκη, που αργότερα θα εξέδιδε την πρώτη έκδοση των *Πεζών* του Καβάφη, το 1963.⁵

Αν και δεν μπορούμε να προσδιορίσουμε ποια χρονιά ακριβώς μετοίκησαν ο Αλέκος με τη δεύτερη σύζυγό του, την Κυβέλη, στην Αθήνα, γνωρίζουμε ότι το αρχείο είχε φτάσει στην πρωτεύουσα της Ελλάδας το 1961 πλέον. Μετά τον θάνατο του Αλέκου το 1966, η Κυβέλη πώλησε τα χαρτιά το 1969, μαζί με κάποια έπιπλα, στον κριτικό Γεώργιο Σαββίδη, που είχε εκφράσει το ενδιαφέρον του για το αρχείο το 1953, κατά το ταξίδι του στην Αλεξάνδρεια. Ωστόσο, ο Σαββίδης είχε φωτογραφίσει ήδη τα περιεχόμενα του αρχείου το 1963, έργο που ως αποτέλεσμα είχε 4.300 σελίδες σε μικροφίλμ.⁶ Ενώσω φωτογράφιζε αρχικά αυτά τα κείμενα, είχε την αίσθηση πως ο Κωνσταντίνος είχε κάνει ό,τι μπορούσε για να διευκολύνει τη μελέτη των χαρτιών του από τους μελλοντικούς κριτικούς.⁷ Αν και προέτρεψε να εκδοθεί το αρχείο «άμεσα», επιθυμία που εξέφρασε ξανά το 1985, το κράτησε στην κατοχή του με περιορισμένη πρόσβαση ως τον θάνατό του το 1995, όταν το κληρονόμησε ο γιος του Μανόλης, που τελικά το πούλησε στο Ίδρυμα Ωνάση το 2012. Αυτό το αρχείο είναι τώρα διαθέσιμο με ανοιχτή πρόσβαση σε ψηφιοποιημένη μορφή, μέσω του ιστοτόπου του Ιδρύματος Ωνάση.

Όλα τα απρόβλεπτα συμβάντα στην ιστορία του αρχείου θα πρέπει να αποτελέσουν για εμάς μια προειδοποίηση, ώστε να μην υποθέσουμε ότι τα διαθέσιμα τεκμήρια επιτρέπουν την ανόθευτη πρόσβαση στο πνεύμα και τον βίο του Κ. Π. Καβάφη. Το γεγονός ότι το αρχείο προσφέρει χειροπιαστό, ορατό και μετρήσιμο υλικό σχετικό με τον ποιητή δεν σημαίνει ότι δίνει και μια εικόνα του ανθρώπου, που περιμένει να ανακαλυφθεί. Όπως και με οποιοδήποτε αρχείο, το περιεχόμενό του απαιτείται να οργανωθεί και να ερμηνευτεί. Και το αρχείο Καβάφη χαρακτηρίζεται από δύο εμφανή κενά – τη σχετική απουσία υλικού

σχετικά αφενός με την ερωτική ζωή του Κωνσταντίνου και αφετέρου με τις απόψεις του για τους μουσουλμάνους Αιγυπτίους.

Εκτός από κρυπτικά σχόλια που έγραψε ο Κωνσταντίνος ως επί το πλείστον με στενογραφία τη δεκαετία του 1890, το αρχείο αποκαλύπτει ελάχιστα, ή και τίποτε, για τη σεξουαλικότητα ενός από τους πρώτους μείζονες σύγχρονους ποιητές που έγραψαν ανοιχτά για την ομοφυλοφιλική επιθυμία. Δεν υπάρχουν επιστολές ούτε εκτενή σχόλια για την αγάπη του ή τους εραστές του. Κι ας υπερασπίστηκε και ύμνησε την ερωτική επιθυμία, κι ας μην έκρυψε ποτέ την ερωτική του ταυτότητα από τους συγχρόνους του, προσβλέποντας απεναντίας σε μια πιο δίκαιη κοινωνία για τους ομοφυλόφιλους, έξω από την ποίησή του κατέλιπε από ελάχιστες έως καμία αναφορές στη σεξουαλικότητά του. Η περιήγησή του είναι πράγματι αντίθετη απ' αυτή του Ε. Μ. Φόρστερ, που, καίτοι το ομοφυλοφιλικό του μυθιστόρημα *Μωρίς* εκδόθηκε μετά τον θάνατό του, είχε γράψει ξεκάθαρα σε επιστολές για τον εραστή του, Μοχάμεντ Ελ Αντλ. Η Ρίκα αφήνει να εννοηθεί πως ο ίδιος ο ποιητής είχε αφαιρέσει γραπτά τεκμήρια σχετικά με την ερωτική του ζωή. Γιατί να το κάνει αυτό; Φοβόταν ακόμα για την κατάστασή του, ως ομοφυλόφιλος, στην Αλεξάνδρεια ή την Ελλάδα, ή γενικότερα την Ευρώπη; Ήθελε να κρατήσει παντοτινά κρυφή αυτή την πιο προσωπική πλευρά της ζωής του; Ή είναι πιθανόν η ίδια η Ρίκα, ή ο Αλέκος μετά το διαζυγίό τους, ή ο Μιχάλης Περίδης, ο Γιώργος Παπουτσάκης, ή άλλοι που είχαν πρόσβαση στα χαρτιά του ποιητή, να εξαφάνισαν υλικό για να ευπρεπίσουν το αρχείο και να διατηρήσουν την υπόληψη του γράφοντος – ή τη δική τους ή άλλων; Όπως θα δείξουμε, πολλοί από τους άντρες που έγραψαν για τις σχέσεις τους με τον Κωνσταντίνο φρόντισαν να αρνηθούν οποιαδήποτε ερωτική σχέση μαζί του.

Όποια κι αν ήταν τα προσωπικά τους κίνητρα, μπορούμε να πούμε ότι πολλοί από τους συγκαίρινούς του ποιητή συσκοτίσαν το θέμα της σεξουαλικότητάς του. Ενώ οι ερωτικές σχέσεις μεταξύ αντρών δεν ήταν ασυνήθιστες εκείνη την εποχή, ο Κωνσταντίνος διέφερε επειδή κατονόμαζε τούτη την έλξη και την τόνιζε ως ταυτότητα. Έζησε τις κρίσιμες εκείνες δεκαετίες στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα, που ο «ομοφυλόφιλος» πρόβαλλε ως άλλης κατηγορίας άτομο. Η εμφάνιση

της ομοφυλοφιλίας ως εναλλακτικού τρόπου ζωής ώθησε τους ετεροφυλόφιλους που μπορεί κάποια στιγμή στη ζωή τους να είχαν συνάψει σχέσεις με άτομα του ιδίου φύλου να φοβούνται μήπως τους χαρακτηρίζαν «ομοφυλόφιλους». Αυτή η ανησυχία εξηγεί ίσως γιατί οι συγκαίρινοί του Κωνσταντίνου έγραφαν συχνά ότι είχαν ακούσει για κάποια περιστατικά ή φήμες γι' αυτόν, αλλά, για λόγους διακριτικότητας, δεν τα κατέγραφαν ούτε έκαναν σχετικές νύξεις. Συνειδητά ή ασύνειδα, ουσιαστικά «αποκατονόμαζαν» ό,τι προσπαθούσε ο ποιητής να κατονομάσει.

Εξαιτίας ετούτων των αποσιωπήσεων, της απουσίας χειροπιαστών στοιχείων, των κενών στις καταγραφές του και της δικής μας δυσφορίας απέναντι στις παραδοσιακές διηγήσεις βίων, γράφοντας αυτή τη βιογραφία αποφασίσαμε να μην ακολουθήσουμε μια τυπική χρονολογική πορεία «από τη γέννηση έως τον θάνατο». Τα γεγονότα της ζωής του Κωνσταντίνου είναι μάλλον συνηθισμένα και πολύ ξεκάθαρα. Έτσι επιλέξαμε να ξεκινήσουμε και να κλείσουμε την εξιστόρηση του βίου του με τον θάνατό του και να ξετυλίξουμε μια κυκλική αφήγηση μέσ' από διάφορες θεματικές ακολουθίες. Με άλλα λόγια, διηγούμαστε τη ζωή του εστιάζοντας σε συγκεκριμένα κύρια θέματα: την οικογένειά του, την πόλη της Αλεξάνδρειας, τους φίλους του, την ποίησή του και τις φιλόδοξες προσπάθειές του να προωθήσει το έργο του και να οικοδομήσει τη λογοτεχνική του φήμη. Κάθε κεφάλαιο μας επιτρέπει να εμβαθύνουμε στο πλατύ του θέμα από την άποψη του εύρους καθώς και του βάθους. Κινούμενοι εμπρός, πίσω και πλάγια, επιδιώκουμε να σχεδιάσουμε ένα πορτρέτο που αποφεύγει την εξελικτική υπόθεση για τη ζωή ως μια γραμμική πορεία από την απλότητα στην πολυπλοκότητα. Αυτή η θεματική προσέγγιση μας επιτρέπει επίσης να επιστήσουμε την προσοχή στο επίπλαστο στοιχείο που έχει η βιογραφία ως είδος γραφής. Όπως όλα τα είδη, βασίζεται σε συμβάσεις και ο προκύπτων «βίος» είναι ως ένα σημείο αποτέλεσμα αλληλεπίδρασης μεταξύ αληθινών συμβάντων, ημερομηνιών, γραπτών τεκμηρίων και της τέχνης της σύνθεσης. Καμία βιογραφία, ως και η πλέον λεπτομερής και πολύτομη, δεν μπορεί να είναι ολότελα περιεκτική και μιμητική – ισάξια, δηλαδή, με την ίδια τη ζωή.

Η συγγραφή μιας βιογραφίας σχεδόν έναν αιώνα μετά τον θάνατο του ποιητή έχει συνάμα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα. Οι πρώτοι βιογράφοι –ο Μαλάνος κι ο Περίδης– γνώριζαν προσωπικά τον ποιητή και άντλησαν στοιχεία από τις συναντήσεις τους μαζί του, καθώς κι από το δίκτυο Αλεξανδρινών προσωπικοτήτων που είχαν σχέση με το αντικείμενό τους. Ο Liddell, με τη σειρά του, είχε άμεση επαφή με πολλούς από τους συγκαίρινούς του ποιητή και εκμεταλλεύτηκε πλήρως τις αναμνήσεις που διατηρούσαν ακόμη άνθρωποι που αποτελούσαν μέρος του αλεξανδρινού περίγυρου, αξιοποιώντας τις σωζόμενες προφορικές περιγραφές, τις φήμες και τα κουτσομπολιά που διαμόρφωσαν τον δημοφιλή καθαφικό μύθο.⁸

Το κύριο κίνητρό μας για να γράψουμε αυτή την ιστορία ενός μεγάλου καλλιτέχνη είναι η επιθυμία να ρίξουμε φως στο πνεύμα του Κωνσταντίνου Καβάφη, να ξεθάψουμε τους φόβους και τις ανησυχίες του, τις εσωτερικές συγκρούσεις του, τα μεγάλα σχέδια και τις απογοητεύσεις. Έτσι, δίνουμε ίση έμφαση στον εσωτερικό εαυτό και στα εξωτερικά συμβάντα – ιστορικές ημερομηνίες, γεννήσεις, θάνατοι, ταξίδια, μετακινήσεις, εκδόσεις, αναγνώσματα, αυτά με τα οποία ασχολούνται κατά παράδοση οι βιογραφίες. Εστιάζουμε σε καίρια ερωτήματα στη ζωή του, ώστε να τραβήξουμε την προσοχή σε κύριες αντιφάσεις με τις οποίες βρέθηκε αντιμέτωπος: Τι τον έκανε να αποκρημύξει στη μέση ηλικία ένα μεγάλο μέρος όσων είχε γράψει έως τότε; Πώς οι αισθητικές ενασχολήσεις των αδερφών του διαμόρφωσαν τη δική του ποίηση; Τι αντίκτυπο είχε στη ζωή του η ασταμάτητη «κρούση της θύρας» από τον θάνατο; Η αδυναμία να μιλήσει ανοιχτά για τη σεξουαλικότητά του ή να βρει αληθινή οικειότητα στις σχέσεις του ήταν ό,τι τον μετέτρεψε σε υπέρμαχο της ερωτικής ελευθερίας; Πότε εγκατέλειψε την αγάπη για χάρη της φήμης και της επιτυχίας; Και, τέλος, η εμμονή του με τις μέλλουσες γενεές ήταν αυτό που στα ύστερά του χρόνια τον έκανε να αποτραβηχτεί στον εαυτό του;

Η βιογραφία είναι οργανωμένη θεματικά ώστε να διατυπώνει αυτά τα ερωτήματα και να τα πραγματεύεται. Το πρώτο μέρος εστιάζεται στα μέλη της οικογενείας Καβάφη, τα ταξίδια τους στην Αγγλία και την Κωνσταντινούπολη, και στη διασταύρωση εμπορίου και κουλτούρας

που διαμόρφωσε τους αδερφούς Καβάφη. Τα κοινά πνευματικά και καλλιτεχνικά ενδιαφέροντα του Κωνσταντίνου και των κοντινότερων του αδερφών εξετάζονται μαζί με τη δεσπόζουσα παρουσία της «μπτρι-άρχισσας» της οικογένειας, Χαρίκλειας. Το δεύτερο μέρος τοποθετεί τον ποιητή στη γενέθλια πόλη του και ανιχνεύει τους τρόπους με τους οποίους η Αλεξάνδρεια στάθηκε γι' αυτόν το κέντρο του κοινωνικού και ποιητικού του κόσμου, ένα κέντρο που παραδόξως αποδείχτηκε συνάμα περιοριστικό κι απελευθερωτικό. Το τρίτο μέρος καταπιάνεται με τις φιλίες του Κωνσταντίνου και εξετάζει πώς υπήρχε άλλοτε μεγαλύτερη κι άλλοτε μικρότερη οικειότητα στις σχέσεις του. Επικεντρώνεται στους στενότερους φίλους της νεότητάς του, της μέσης ηλικίας και των τελευταίων χρόνων του, βλέποντας πώς αφενός θεωρούσε πολύτιμες τις φιλίες του κι αφετέρου τις έθετε σε κίνδυνο. Το «ιντερμέδιο» προσφέρει στους αναγνώστες μια ματιά στα πνευματικά και αναγνωστικά του ενδιαφέροντα, κι υπογραμμίζει τις διάφορες λογοτεχνικές επιρροές που διαμόρφωσαν το έργο του. Το τέταρτο μέρος μελετά προσεκτικά την ποιητική του πορεία και εξέλιξη, από μέτριος ποιητής στον σπουδαίο παγκόσμιο συγγραφέα που ώθησε τον εαυτό του να γίνει.⁹ Και το πέμπτο μέρος ανιχνεύει τις κοινωνικές του διασυνδέσεις και το πώς καλλιέργησε το καλό του όνομα διαχειριζόμενος προσεκτικά τις λογοτεχνικές επαφές που χρειαζόταν ώστε να εξασφαλίσει την ποιητική του φήμη.

Ωστόσο, ίσως το πιο δύσκολο και πιθανώς αναπάντητο ερώτημα είναι ένα για το οποίο μπορούμε μόνο εικασίες να κάνουμε. Πώς ένας άνθρωπος που ως τη μέση ηλικία έδινε λίγες υποσχέσεις κι έδειχνε λιγοστή ικανότητα για μεγαλουργήματα, ζώντας σε μια επαρχιακή πόλη και γράφοντας σε μια μικρή γλώσσα, κατόρθωσε να δημιουργήσει ποίηση με παγκόσμια αίγλη; Η βιογραφία μας μπορεί μονάχα εν μέρει να το απαντήσει αυτό, επειδή η ιστορία μας τελειώνει με τον θάνατό του. Μετά την κηδεία του, μια ολωσδιόλου νέα διαδικασία κινήθηκε, που μετέτρεψε το προσωπικό του έργο σε παγκόσμια λογοτεχνία και τον άνθρωπο στον ποιητή Κ. Π. Καβάφη. Η βιογραφία μας, λοιπόν, είναι λιγότερο για τον Καβάφη ως παγκόσμιο φαινόμενο, και πιο πολύ για τον άνθρωπο, τον Κωνσταντίνο.

Πρόλογος

Στις 29 Απριλίου 1933, κατά τις δύο τα ξημερώματα –στα εβδομνηκοντά γενέθλιά του–, ο ποιητής Κωνσταντίνος Καβάφης πέθανε από επιπλοκές καρκίνου στον λάρυγγα. Οι ημερομηνίες δίνουν στον βίο του μια απόκοσμη συμμετρία, ταιριαστή σε έναν ποιητή του οποίου η τέχνη ήταν βυθισμένη στον θρήνο για την παροδικότητα της ζωής και στη δραματοποίηση των παράξενων σκαμπανεβασμάτων της ιστορίας. Ο Κωνσταντίνος έγραφε τακτικά για τον θάνατο, αντιμετωπίζοντάς τον ευθέως και χωρίς συναισθηματισμούς. Η δική του προσέγγιση στον θάνατο ύστερα από δίχρονη μάχη με μια αήττητη νόσο ήταν ολωσδιόλου άλλη υπόθεση. Για μοναχικός ποιητής που «ζούσε για την τέχνη»,* όπως είναι ο τίτλος ενός από τα ποιήματά του, η διαχείριση της δικής του θνητότητας ήταν πέραν της καλλιτεχνίας. Έχοντας περάσει μια ζωή ενορχηστρώνοντας την κυκλοφορία των ποιημάτων του –τυπώνοντάς τα σε πολυτελές χαρτί, διαδίδοντάς τα σε έναν επίλεκτο κύκλο αναγνωστών και αναβάλλοντας την τελική έκδοση ενός οριστικού τόμου–, ο Κωνσταντίνος ένιωθε πως χρειαζόταν κι άλλα χρόνια για να ολοκληρώσει το ποιητικό του ταξίδι. Εντούτοις, ο θάνατός του σηματοδότησε την αρχή της ζωής του ως διεθνώς αναγνωρισμένου ποιητή. Η επίσημη έκδοση των 154 «κανονικών» ποιημάτων του το 1935 σηματοδότησε την αρχή της πορείας του προς την παγκόσμια φήμη ως «Καβάφης», ενός από τους ευρύτερα διαβασμένους ποιητές της νεωτερικότητας.

Καπνιστής καθώς ήταν ο Κωνσταντίνος σε όλη του τη ζωή, σε μια

* «Εκόμισα εις την τέχνη».

πόλη γνωστή για την παραγωγή εξαίρετου αιγυπτιακού καπνού, η ύπαρξή του έμοιαζε να ορίζεται απ' το χαρτί – αυτό της γραφής αλλά και το τσιγαρόχαρτο. Στα τελευταία χρόνια της ζωής του κατόρθωσε να κόψει το τσιγάρο, μα την ποίησή του δεν μπόρεσε να την αποχωριστεί ούτε για μια στιγμή. Μεταξύ των τελευταίων καταγεγραμμένων του διαμετρυριών ήταν το παράπονο πως είχε ακόμη είκοσι πέντε ποιήματα να ολοκληρώσει, καθώς και άλλα που χρειάζονταν ορισμένες τελικές διορθώσεις. Το τελευταίο ποίημα που είχε τυπώσει ήταν το «Μέρες του 1908» (1921;/1932), για έναν άνεργο νέο που ξεφεύγει από τη φτώχεια και τη δυστυχία του πηγαίνοντας για μπάνιο. Περιλαμβάνει τους ειλικρινείς ομοφυλοφιλικούς στίχους για τους οποίους είχε αρχίσει να γίνεται διάσημος: «Το είδωμά σας τον εφύλαξε / όταν που τάβγαζε, που τάριχνε από πάνω του, / τ' ανάξια ρούχα, και τα μπαλωμένα εσώρουχα. / Κ' έμενε ολόγυμνος· άψογα ωραίος· ένα θαύμα».¹⁰ Εδώ το αρσενικό σώμα εξυμνούνταν με τον απερίφραστο, ανερυθρίαστο τρόπο που αποτέλεσε ένα από τα χαρακτηριστικά της ώριμης ποίησης του Καβάφη.

Το τελευταίο ποίημα που έγραφε την εποχή του θανάτου του έκλινε προς μια άλλη κατεύθυνση – αυτή της ιστορίας.¹¹ Το «Εις τα περίχωρα της Αντιοχείας» (1932-33) του επέτρεψε μια στερνή αναμέτρηση με το ποιητικό του *bête noire*,* τον αυτοκράτορα Ιουλιανό τον Παραβάτη, για τον οποίο είχε ήδη συνθέσει πολυάριθμα ποιήματα. Στους καταληκτικούς στίχους, ο Ιουλιανός αντιδρά στην πυρπόληση του τεμένους του Απόλλωνα από τους χριστιανούς της Αντιόχειας, τονίζοντας τη δυσσάρεσκειά του για την αποτυχία της προσπάθειας να αποκατασταθεί και να επανεγκαθιδρυθεί η ειδωλολατρία σε μια ρωμαϊκή επαρχία αλωμένη από τον Χριστιανισμό: «Έσκασε ο Ιουλιανός και διέδωσε – / τι άλλο θα έκαμνε – πως η φωτιά ήταν βαλτή / από τους Χριστιανούς εμάς. Ας πάει να λέει. / Δεν αποδείχθηκε· ας πάει να λέει. / Το ουσιώδες είναι που έσκασε». Κάποιες από τις τελευταίες απογοητεύσεις του ίδιου του Κωνσταντίνου ως προς τη μοίρα της ποίησής του σίγουρα είναι εγγεγραμμένες σε τούτους τους στίχους – η αποδοχή της αναπόφευκτης νίκης μιας αήττητης δύναμης και το τέλος των γενναίων του προσπα-

* «Μαύρο πρόβατο».

θειών να ελέγξει την ποιητική του φήμη, της οποίας η επιδίωξη ουσιαστικά τον έτρωγε ως τα στερνά του.

Έχοντας διαγνωστεί με καρκίνο του λάρυγγα το 1932, ο Κωνσταντίνος αναχώρησε από την Αλεξάνδρεια τον Ιούλιο εκείνης της χρονιάς και ταξίδεψε στην Αθήνα για ραδιοθεραπεία, η οποία συμπεριλάμβανε τραχειοτομία και την προσωρινή εισαγωγή ενός μεταλλικού σωλήνα στην τραχεία του, επεμβάσεις που τον άφησαν σωματικά αλλαγμένο και άφωνο. Στους κοντινούς του φίλους, στους θαυμαστές του, ως και στους εχθρούς του ακόμα, αυτή η μοίρα φάνηκε σκληρή, γιατί ο Κωνσταντίνος ήταν γνωστός για τις συζητήσεις του και το κουβεντολόι του. Οι θεατρινίστικες φιοριτούρες του και οι προσποιητές, επιτηδευμένες εκφράσεις του είχαν γίνει θρυλικές στην Αλεξάνδρεια και την Αθήνα. Αν και, ατυχώς, δεν υπάρχουν ηχογραφήσεις μ' αυτόν να μιλά, ο Ε. Μ. Φόρστερ απαθανάτισε περίφημα το ρητορικό ύφος του ποιητή:

...μπορεί να πειστεί να αρχίσει μια πρόταση – μια τεράστια, περίπλοκη και εντούτοις καλοσχηματισμένη πρόταση, γεμάτη παρενθέσεις που ποτέ δεν μπερδεύονται και ενδιασμούς όπου η επιφύλαξη είναι αληθινή· μια πρόταση που κινείται με λογική προς το προβλεπόμενο τέλος της και, μολαταύτα, ένα τέλος που πάντοτε είναι πιο ζωηρό και συναρπαστικό απ' ό,τι προέβλεπε κανείς... Ασχολείται με την πανούργα συμπεριφορά του αυτοκράτορα Αλεξίου Κομνηνού το 1906, ή με τις ελιές, τις δυνατότητές τους και την τιμή τους, ή με τις τύχες φίλων, ή με την Τζορτζ Έλιοτ ή τις διαλέκτους του εσωτερικού της Μικράς Ασίας. Εκφωνείται [η πρόταση] με την ίδια ευκολία στα ελληνικά, τα αγγλικά ή τα γαλλικά. Και, παρά τον πνευματικό της πλούτο και την ανθρώπινη ματιά της, παρά την ώριμη γενναιοδωρία των αποφάνσεών της, κανείς νιώθει ότι κι αυτή, επίσης, στέκει ελαφρά λοξά προς το σύμπαν: είναι η πρόταση ενός ποιητή.¹²

Σαν το είδωλό του τον Σαρλ Μποντιέρ, που επίσης έχασε τη λαλιά του έπειτα από εγκεφαλικό στον τελευταίο χρόνο της ζωής του, ο Κωνσταντίνος βουβάθηκε κατά τους τελευταίους μήνες της δικής του ζωής

και περιορίστηκε να γράφει τις σκέψεις του σε συντομευμένη μορφή, σε μικρά χαρτάκια.

Στις αρχές Απριλίου του 1933, εισήχθη στο Ελληνικό Νοσοκομείο της Αλεξάνδρειας, απέναντι ακριβώς από τη δική του κατοικία, στο 10 της οδού Λέψιους. Θα περνούσε τις τελευταίες του εβδομάδες σε μια μικρή κάμαρα με ένα κρεβάτι σαν ράντζο, παρόμοιο με εκείνο όπου ήταν συννηθισμένος να κοιμάται στο δικό του διαμέρισμα. Το πρόσφατο ταξίδι του στην Ελλάδα είχε επικυρώσει την αυξανόμενη φήμη του μεταξύ των ελληνικών λογοτεχνικών κύκλων, τελευταία ανταμοιβή για μια ζωή προσεκτικών δημοσιεύσεων και ανυποχώρητης αυτοπροώθησης. Μάλιστα, όταν τον Ιούλιο του 1932 ο Έλληνας μυθιστοριογράφος και δοκιμιογράφος Γιώργος Θεοτοκάς επισκέφτηκε τον ποιητή στο ξενοδοχείο «Κοσμοπολίτ» στην Αθήνα, ξεπλάγνυ βλέποντας πόσο πρόθυμος ήταν ο Κωνσταντίνος να συζητήσει για τη σύγχρονη ελληνική ποίηση. Αν και «ανθρώπινο ερείπιο», ακόμη ανέδιδε την αρχοντιά των προγόνων του. Αυτό όμως που ξάφνιασε τον Θεοτοκά ήταν η επιμονή του να μιλήσει για τους τωρινούς Έλληνες ποιητές. Κάποια στιγμή, έγειρε προς τον Θεοτοκά και, με τρόπο σοβαρό και εμπιστευτικό, ψιθύρισε πολύ διακριτικά, «με πολλή σοβαρότητα και προφύλαξη [...]» “Είναι ρωμαντικοί! Ρωμαντικοί! Ρωμαντικοί!”.¹³ Ο ίδιος, φυσικά, δεν ήταν επιρρεπής σε τέτοιες κρίσεις έκστασης και ποιητικής μέθης. Σε ένα αποκαλυπτικό σημείωμα γραμμένο στα γαλλικά κάποια στιγμή γύρω στο 1930 αλλά δημοσιευμένο ανωνύμως, ο Κωνσταντίνος γενναιοδωρα περιέγραφε τον εαυτό του ως σύγχρονο ποιητή, πειθαρχημένο και με έλεγχο της τέχνης του: «Ο Καβάφης, κατά τη γνώμη μου, είναι ένας υπερ-σύγχρονος ποιητής, ένας ποιητής των μελλουσών γενεών. Εκτός από την ιστορική, ψυχολογική και φιλοσοφική του αξία, η νηφαλιότητα του άψογου ύφους του που γίνεται λακωνικό κάποιες φορές, ο ισορροπημένος ενθουσιασμός του, ο οποίος έχει την τάση να είναι κατά τρόπον πνευματικό συναισθηματικός, οι τέλει φράσεις του, αποτέλεσμα μιας αριστοκρατικής προδιάθεσης, και η λεπτή ειρωνεία του, είναι παράγοντες που θα εκτιμηθούν ακόμα περισσότερο από τις μέλ-

* Διατηρώ την πρωτότυπη ορθογραφία εδώ και παντού αλλού.

λουσες γενεές, τις ωθούμενες από την πρόοδο των ανακαλύψεων και τη λεπτότητα των πνευματικών τους ικανοτήτων». ¹⁴

Ένας νεαρός θαυμαστής που σίγουρα έβλεπε τον Αλεξανδρινό ποιητή υπ' αυτό το «υπερ-σύγχρονο» φως και ωθούνταν από τις δικές του προοδευτικές και εξαιρετικές πνευματικές ικανότητες ήταν ο Δημήτρης Μπτρόπουλος, ο Έλληνας πιανίστας, συνθέτης και διευθυντής ορχήστρας, που νωρίς στη μουσική του σταδιοδρομία είχε μελοποιήσει δέκα ποιήματα του Καβάφη. Μια εντυπωσιακή σουίτα ατονικών σενμπεργκιανών «τραγουδιών», γραμμένων για πιάνο και σοπράνο, οι 10 *Inventions* παρουσιάστηκαν για πρώτη φορά στο κοινό στις 5 Ιουνίου 1927 στην Αθήνα. ¹⁵ Ένα ρεσιτάλ ολόκληρης της σουίτας δόθηκε μετέπειτα από τον Μπτρόπουλο προς τιμήν του Κωνσταντίνου το 1932, ενώ ο ποιητής ανάρρωνε στην Αθήνα. Το γεγονός διοργανώθηκε από τον Κώστα και την Ελένη Ουράνη, επιφανείς προσωπικότητες του αθηναϊκού λογοτεχνικού κόσμου, ¹⁶ με τον ίδιο τον Μπτρόπουλο να τραγουδάει τις *inventions*, τις «επινοήσεις», συνοδεύοντάς τες στο πιάνο. Η συναυλία σίγουρα ικανοποίησε τον Κωνσταντίνο, καθώς την παρακολούθησαν τόσο πολλοί Αθηναίοι διανοούμενοι. ¹⁷ Ο ποιητής γνώριζε ήδη αυτές τις μουσικές διασκευές των ποιημάτων του – τις πρώτες και πιθανώς τις πιο «σύγχρονες» από πολλές που θα ακολουθούσαν. ¹⁸ Κατά κάποιο τρόπο, αυτός και ο Μπτρόπουλος ήταν αδελφές ψυχές, προοδευτικοί και ανατρεπτικοί και οι δύο, από την άποψη του καλλιτεχνικού τους αβανγκαρντισμού και της ομοφυλοφιλίας τους. Το 1926 ο Δημήτρης είχε γράψει στον Κωνσταντίνο ζητώντας του γαλλικές μεταφράσεις ¹⁹ των ποιημάτων που ήθελε να μελοποιήσει, και κάνοντας τα ακόλουθα εύγλωττα σχόλια σχετικά με τον μοντερνισμό και των δύο:

Από τα 14 αυτά τραγούδια θα τυπώσω 10 τα οποία ειτιλοφόρησα εγώ ως Ποιήματα Ηδονιστικά! Δεν ξέρω τι είδους εντύπωση θα σας κάνει αυτός ο τίτλος, μα αν δεν σας αρέσει δεν τον βάζω, απλούστατα! Θα εκπλαγίτε τώρα είναι αλήθεια για την τόλμη που είχα στην εκλογή μου των τραγουδιών σας, μα παρ' όλους τους φόβους που είχα, η μουσική είναι τόσο ταιριαστή σαυτού του είδους το μέτρο και την ατμόσφαιρα, που σας βεβαιώ άρεσε και στους πιο πηθικόλη-

πους ανθρώπους· η Μουσική αυτή τη φορά κατόρθωσε να καταπραΰνει τα νητικόλπητα νεύρα μερικών από τους ακροατές μου [...] Έστε βέβαιος ότι η Μουσική μου είναι τόσο σύγχρονη όσο και η ατμόσφαιρα η καινούργια που δίνουν τα τραγούδια σας. Ο κύριος Αντώνης Μπενάκης τα ήκουσεν και μπορεί να σας πη ο ίδιος την εντύπωσίν του.²⁰

Ο Μπτρόπουλος θα αποκτούσε στη συνέχεια παγκόσμια φήμη ως διευθυντής της Συμφωνικής Ορχήστρας της Μινεάπολης και της Φιλαρμονικής Ορχήστρας της Νέας Υόρκης, αναδεικνυόμενος σε μια από τις εξέχουσες μουσικές φιγούρες του 20ού αιώνα, προτού βρει πρόωρο θάνατο το 1960. Η καλλιτεχνική του διασταύρωση με τον ποιητή λέει πολλά για τη μελλοντική γοητεία του έργου του Κωνσταντίνου· μουσικοί, ζωγράφοι και ποιητές άρχισαν να εκτιμούν τα ποιήματα για τον μοντερνισμό τους και τη φρεσκάδα τους.²¹

Αντίθετα με τις προηγούμενες τρεις περιπτώσεις, κατά τις οποίες ο Κωνσταντίνος είχε ταξιδέψει στην ελληνική πρωτεύουσα για ψυχαγωγικούς λόγους, οι τέσσερις μήνες που πέρασε στην Αθήνα το 1932 (Ιούλιος-Οκτώβριος) ήταν γλυκόπικροι. Παρά τη θετική αρχική πρόγνωση των γιατρών και τον γεμάτο σεβασμό φόρο τιμής που του απέτισαν πολυάριθμοι Έλληνες συγγραφείς, ποιητές και κριτικοί, ένιωθε ότι οι μέρες του ήταν μετρημένες. Αφού είχε γράψει τόσα ποιήματα για νέους που πέθαιναν στο άνθος της ηλικίας τους και γέρους που θρηνοούσαν για τα σημάδια του χρόνου, η ζωή του γινόταν τώρα ένα με την τέχνη του. Είχε τελειοποιήσει τη δική του εκδοχή του ποιητικού επιτύμβιου επιγράμματος, όπως μαρτυρούν οι συγκινητικοί καταληκτικοί στίχοι του ποιήματος «Εν τω μννί Αθύρ»: «Με φαίνεται που ο Λεύκιος μεγάλως θ' αγαπήθη. / Εν τω μννί Αθύρ ο Λεύκιος εκοιμήθη». Μια φαντασίωση για τον θάνατο και το να σε στερούνται και να σε αγαπούν, το ποίημα, τοποθετημένο στην ύστερη Αρχαιότητα, στον αιγυπτιακό μήνα Αθύρ (Οκτώβριος-Νοέμβριος), παρουσιάζει έναν άντρα που πέθανε στα είκοσι επτά του. Οι χρονολογίες και τα έντονα συναισθήματα παραμένουν ζωτικής σημασίας σε τούτη την καθαφική πένθιμη φόρμα. Ο ίδιος ο ποιητής στάθηκε αντιμέτωπος με το κυκλικό πέρας μιας ζωής

στην ποίηση, στις τελευταίες του ημέρες, όταν βρέθηκε περιτριγυρισμένος από μερικούς κοντινούς φίλους που τον αγαπούσαν πολύ, με προεξάρχοντες τη Ρίκα Σεγκοπούλου και τον Αλέκο Σεγκόπουλο. Ο Αλέκος ήταν ο κληρονόμος του ποιητή και εκτελεστής της λογοτεχνικής του διαθήκης, και η σύζυγός του η Ρίκα διπύθυνη το λογοτεχνικό περιοδικό *Αλεξανδρινή Τέχνη*, μια έκδοση που ίδρυσε ο Κωνσταντίνος και ουσιαστικά ως στόχο είχε την υπεράσπιση του έργου του. Ζούσαν στο διαμέρισμα από κάτω του, ήταν πιστοί του σύντροφος και τον περιποιούνταν με φροντίδα, κι επίσης θαύμαζαν πολύ την ποίησή του και την προωθούσαν.

Τον Φεβρουάριο του 1933 πλέον, η υγεία του είχε επιδεινωθεί αισθητά. Ο ακάματος υπερασπιστής του Γιώργος Παπουτσάκης ήταν από τους λίγους που ήθελε ο ποιητής να βλέπει στις τελευταίες του ημέρες. Σε μια επιστολή με ημερομηνία 1 Φεβρουαρίου, ο Παπουτσάκης γράφει στον συμπατριώτη του Αλεξανδρινό Γιώργο Βρισιμιτζάκη στη Γαλλία ότι στις τακτικές του επισκέψεις έβρισκε τον Κωνσταντίνο «σκυθρωπό» και απρόθυμο να βγει από το σπίτι. Τον τάραζε που, ενώ ο ποιητής μπορούσε να μιλά με αδύναμη και βραχνή φωνή τις πρώτες ημέρες μετά τον ερχομό του από την Αθήνα, πλέον δεν μπορούσε να αρθρώσει ούτε λέξη. «Ακόμη και το φαγητό του τον κουράζει. Τρώγει αργά και μόνο μαλακά φαγητά [...] Είναι τρομερό, και πολύ φοβούμαι ότι θα τελειώσω άσχημα αυτή η ιστορία». Έναν μήνα αργότερα γράφει πως «Είναι πάντοτε πολύ μελαγχολικός· κάθεται στην πολυθρόνα και κρατεί το κεφάλι του. Από το σπίτι του δεν βγαίνει παρά για να πάγη στον γιατρό. Τον σωλήνα της τραχειοτομής του τον αλλάζει κάθε βράδυ νοσοκόμος ο οποίος και κάθεται στο σπίτι του, από τις 9 μ.μ. ως το πρωί. Στο σαλόνι του τώρα δεν πηγαίνει κανείς».²²

Στις αρχές Απριλίου ο Αλέκος και η Ρίκα αποφάσισαν ότι δεν είχαν άλλη επιλογή παρά να μεταφέρουν τον ποιητή στο ελληνικό νοσοκομείο. Αυτές τις τελευταίες στιγμές, στη Ρίκα αποκαλύφθηκε μια πιο ανθρωπίνη, τρωτή πλευρά του Κωνσταντίνου, που ούτε η ίδια ούτε κανένας άλλος είχαν δει πρωτότερα. Ενώ μάζευε μερικά ρούχα και χαρτιά για το νοσοκομείο, κατέβασε μια παλιά βαλίτσα. Με το που την αντίκρισε ο Κωνσταντίνος, δάκρυσε. «Προσπαθούσαμε να τον πουχάσουμε, τη

σπαρακτική αυτή στιγμή που άφηνε το σπίτι του για πάντα. Πήρε το μπλοκ και μας έγραψε: “Αυτή τη βαλίτσα την αγόρασα πριν 30 χρόνια, ένα βράδι βιαστικά για να πάω στο Κάιρο για διασκέδαση. Τότες ήμουν υγιής, νέος και όχι άσχημος”.²³ Πρέπει να μη διέλαθε την προσοχή της Ρίκας ότι ο Κωνσταντίνος είχε παραλείψει να πει «γέρος και ετοιμοθάνατος», αρνούμενος από κάποιες απόψεις να γίνει ένας από τους γελοίους ανθρώπους στο ποίημά του «Η Ψυχές των γερόντων» (1898/1901), οι οποίες τρέμουν μην πεθάνουν και «κωμικοτραγικές» κάθονται «μες στα παλνά των τα πετοιά τ’ αφανισμένα».

Κατά τις τελευταίες του ημέρες η Ρίκα είχε κανονίσει για τον Κωνσταντίνο να μεταλάβει, παρά τις επιφυλάξεις των φίλων του, που φοβούνταν πως θα τον επηρέαζε άσχημα η άφιξη ενός ιερέα. Όταν ένας κληρικός εμφανίστηκε τελικά έξω από την πόρτα του δωματίου στο νοσοκομείο, μερικές μόλις ώρες προτού πεθάνει, ο ποιητής λέγεται πως διαμαρτυρήθηκε αλλά σύντομα ενέδωσε συνειδητοποιώντας ότι τον ιερέα συνόδευε ο πατριάρχης Αλεξανδρείας Μελέτιος Μεταξάκης. Ο Κωνσταντίνος δεν μπορεί να γνώριζε γιατί ήταν ο ίδιος ο πατριάρχης εύκαιρος να τον μεταλάβει, όσο κι αν η παρουσία του τον τιμούσε. Ανακάθισε στην πολυθρόνα του και κοινώνησε με ταπεινότητα και τύψεις συνειδήσεως. Ο μεγάλος ποιητής της πόλης –τρόπος του λέγειν, ο πατριάρχης των γραμμάτων–, που είχε εξυμνήσει τον ηδονισμό, είχε αψηφήσει τις ποιητικές συμβάσεις κι είχε παραβιάσει τα όρια της αστικής ευπρέπειας με τους ομοφυλοφιλικούς του στίχους και το ανοιχτό μυστικό της ομοφυλοφιλίας του, κατά πάσα πιθανότητα θα είχε σκανδαλίσει έναν απλό κληρικό. Ο πατριάρχης Μελέτιος ήθελε να αποφύγει αυτού του είδους τη θρησκευτική σεμνοτυφία και πήρε το ζήτημα –μαζί με το δισκοπότηρο– στα δικά του χέρια.²⁴ Ψηλή και επιβλητική φιγούρα, ήταν ένας χαρισματικός και επιδεικτικός ιεράρχης με πολυτάραχο παρελθόν, ένας πολιτικός ομορτιστής ευθυγραμμισμένος με τη φιλελεύθερη βενιζελική κυβέρνηση στην Ελλάδα,²⁵ καθώς και προοδευτικός οικουμενιστής, υπέρμαχος της ενοποίησης της Ορθόδοξης και της Αγγλικανικής Εκκλησίας.²⁶ Τη σταδιοδρομία του αμαύρωναν πολιτικές διαμάχες, βυζαντινισμοί και ένας άπελπις αγώνας για διατήρηση της επισκοπικής του θέσης και τους κύρους του στο ολισθη-

ρό έδαφος της ελλννορθόδοξης εκκλησιαστικής πολιτικής στον μετα-οθωμανικό Λεβάντε.²⁷

Ο Μελέτιος, με τη σειρά του, γνώριζε και εκτιμούσε το καλλιτεχνικό διαμέτρημα του ανθρώπου τον οποίο μεταλάβαινε. Κανένα σκάνδαλο, καμία μομφή, κανένας αφορισμός δεν θα κηλίδωνε τον πλέον δοξασμένο ποιητή της Αλεξάνδρειας. Ο Κωνσταντίνος δέχτηκε ήρεμα τη Θεία Κοινωνία και την τελευταία πατριαρχική ευλογία για την άφεση των αμαρτιών του, πιστά τηρώντας το αξιοπρεπές πρωτόκολλο το οποίο αναμενόταν από τον υστερότοκο μιας από τις «πρώτες οικογένειες» της ελληνικής παροικίας της Αλεξάνδρειας. Σύμφωνα με τους παρευρισκόμενους, αφού μετέλαβε, ο Κωνσταντίνος ύψωσε τα χέρια σε μια δραματική χειρονομία ιερατικής ικεσίας.²⁸ Στους μάρτυρες έκανε εντύπωση η στιγμή αυτής της χειρονομίας και η αίσθηση αμετάκλητου που έδινε. Ο ποιητής φάνηκε να γαλννεύει έπειτα από τούτη την εύγλωττη κίνηση. Κάποιοι λένε πως πέθανε με ένα χαμόγελο στο πρόσωπό του, συμφιλιωμένος με τον εαυτό του και την ποιητική κληρονομιά που άφηνε πίσω του.²⁹

Κανείς από τους επισκέπτες στο νοσοκομείο δεν μπόρεσε να μην προσέξει ότι ο Κωνσταντίνος, που σύμφωνα με τη Ρίκα ήταν «αξιοπρεπής» στην αμφίεσή του ως τις τελευταίες του ημέρες, ήταν ξαπλωμένος στο κρεβάτι, δείχνοντας ευάλωτος στις πιτζάμες του, η μόνη φορά που θα τον είδε κάποιος να μην είναι κανονικά ντυμένος. Ακούμπωτος, αδύναμος, ανήμπορος έτσι με τις νυχτικές του, ήταν δίχως τη συνηθισμένη του γραβάτα ή κασκόλ, και στον εκτεθειμένο του λαιμό είχε φανερωθεί μια χρυσή αλυσίδα με ένα σταυρουδάκι. Έκανε πολλούς από τους φίλους του να τα χάσουν, όπως και η αναποφασιστικότητά του προτού δεχτεί τη Θεία Μετάληψη της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

Η ικετευτική χειρονομία του Κωνσταντίνου πριν από το τέλος δεν ήταν πρωτόγνωρη· τον είχαν δει και σε προηγούμενες περιπτώσεις να κάνει παρόμοιες δραματικές χειρονομίες κατ' ιδίαν, ενώ έγραφε κρυφά στίχους στο γραφείο του στην Υπηρεσία Αρδεύσεων, την οποία διύθυνε το βρετανικό Υπουργείο Δημοσίων Έργων· απαγγέλλοντας σιωπηλά τις ποιητικές του φράσεις σαν νθοποιός που παίζει μπροστά σε ένα αόρατο κοινό.³⁰ Στο ποίημα «Φωνές» (1903/1904), είχε περιγρά-

ψει ότι θυμόταν τις «φωνές» της ίδιας του της φαντασίας, όπου ζωή και τέχνη διαρκώς παράβγαιναν για την προσοχή του· και τώρα σίγουρα εμφανίστηκαν και του μίλησαν αυτά τα πολύτιμα εναπομείναντα λεπτά – «κάποτε μες στα όνειρά μας ομιλούνε· / κάποτε μες στην σκέψη τες ακούει το μυαλό». Εντέλει, ήταν άνθρωπος που είχε ζήσει έντονα μέσω της φαντασίας του.³¹

Η κίνηση που έκανε ο Κωνσταντίνος με τα χέρια ίσως ήταν προσευχή. Ή μπορεί να ήταν επανάληψη εκείνης της κρυφής χειρονομίας, που τώρα σηματοδότησε μια στερνή προσπάθεια επικοινωνίας μ' εκείνες τις ποιητικές «φωνές». Μπορεί επίσης να ήταν ένα τελευταίο ξέσπασμα δημιουργικής ενέργειας, ένας εξορκισμός ποιητικών δαιμόνων, κατά κάποιο τρόπο, μπροστά στον θάνατο. Ήταν αυτός ένας ποιητής που σ' όλη του τη ζωή τον μάγευε ο θάνατος –είχε ως και εμμονή μ' αυτόν–, κάτι που οδήγησε στο μάλλον άκαρδο σχόλιο από τον Έλληνα μυθιστοριογράφο Γιώργο Θεοδοκά, πως «Ο κ. Καβάφης είναι το κορύφωμα της τάσης της ελληνικής ποίησης προς το θάνατο. Το έργο του δεν είναι πια μια αναμονή ή μια πρόσκληση του θανάτου, αλλά ο ίδιος ο θάνατος που επί τέλους ήρθε».³² Ήταν αιχμηρή δήλωση αυτή, που ενόχλησε τον Κωνσταντίνο γιατί ένιωσε, ίσως, ότι ήταν αδικαιολόγητη, καθώς και μια άδικη απόρριψη του έργου του. Όταν έφτασε το τέλος, οι φωνές, οι εικόνες και οι αναμνήσεις που διέτρεχαν τον νου του αγρύπνησαν μαζί του καθώς βρισκόταν αντιμέτωπος με την πραγματικότητα του θανάτου, αδιαμεσολάβητη από την τέχνη. Ετοιμαζόταν να βρει τη φανταστική συντροφιά των νεκρών για τους οποίους έπλασε τάφους, επιγράμματα και ιστορίες· τον γραμματικό Λυσία, τους νέους Ευρίωνα, Αμμώνη, Ιασή, Ιγνάτιο, Λάνη, Λεύκιο, Κλείτο, Μύρνη· τις ιστορικές φιγούρες Καισαρίωνα, Αριστόβουλο και Μανουήλ τον Κομνηνό. Ενταφιασμένες μαζί του θα ήταν οι ποιητικές του δημιουργίες, οι εικόνες και οι φωνές που πλανιόνταν μπρος του καθώς έσβηνε. Αυτές οι φωνές θα γίνονταν σύντομα ονομαστές παγκόσμια και θα αποκτούσαν διεθνή απήχηση, με την επίσημη έκδοση των ποιημάτων του.

Ο Κωνσταντίνος κηδεύτηκε το Σάββατο 29 Απριλίου 1933 έπειτα από τη νεκρώσιμη ακολουθία στον πατριαρχικό ναό του Αγίου Σάββα

στην Αλεξάνδρεια, μερικά βήματα μακριά από το διαμέρισμά του στην οδό Λέψιους. Θάφτηκε στο μεγαλόπρεπο ελληνικό κοιμητήριο στη συνοικία του Σιάτμπι μαζί με τα άλλα μέλη της στενής του οικογένειας. Δύο χρόνια μετά τον θάνατό του, με την πρώτη έκδοση των 154 κανονικών του ποιημάτων, μια νέα ιστορία ξεκινά – μια άλλη ζωή· αυτή του Κ. Π. Καβάφη, του παγκόσμιου ποιητή. Ετούτη η βιογραφία είναι η ιστορία του βίου αυτού του ανθρώπου και του ποιητή.

ΤΡΙΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΦΙΛΟΙ

6. Φιλία και οικειότητα: Κλίκες ή κλάκες	1
7. Πέρης: Εστέι, καλλιτέχνης και έμπιστος.	1
8. «Θα ήσουν εσύ»: Τίμος Μαλάνος και Αλέκος Σεγκόπουλος . . .	1
Ιντερμέδιο: Αναγνώσματα του Κωνσταντίνου	1

ΤΕΤΑΡΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΖΩΝΤΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΙΗΣΗ

9. Υπέρ πάντων η τέχνη.	1
10. Η μεγάλη ποιητική αλλαγή.	1

ΠΕΜΠΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΚΑΛΛΙΕΡΓΩΝΤΑΣ ΤΗ ΦΗΜΗ

11. Το κυνήγι της δόξας	1
12. Η λογοτεχνική εξάπλωση του Καβάφη.	1
Επίλογος	1
Σημαντικοί άνθρωποι στη ζωή του Κ. Π. Καβάφη	1
Σημειώσεις	1
Βιβλιογραφία	1
Ευχαριστίες	1

Οι υποσελίδες σημειώσεις ανήκουν στον μεταφραστή του βιβλίου.

Η ζωή και η τέχνη του μεγάλου ποιητή

Το βιβλίο ξεκινά σε ένα νοσοκομείο της Αλεξάνδρειας το 1933 όπου ο ποιητής κείται ετοιμοθάνατος, περικυκλωμένος από φίλους. Με πλούσιες λεπτομέρειες περιγράφεται η οικογένειά του και η φτώχεια τους όταν φεύγουν από την Αίγυπτο και πηγαίνουν στο Λίβερπουλ, το Λονδίνο, και την Κωνσταντινούπολη. Με την ενηλικίωση του ποιητή, η βιογραφία εστιάζει στην αγαπημένη του Αλεξάνδρεια, την πόλη που έθρεψε τη φαντασία του και έγινε για αυτόν μια μεταφορά για την ποίησή του αλλά και τη σύγχρονη ζωή. Οι συγγραφείς στη συνέχεια αναφέρονται στις σχέσεις του ποιητή με τους εφηβικούς συντρόφους του, τους φίλους του στη μέση ηλικία αλλά και αργότερα.

Επίσης, εξετάζονται προσεκτικά η ποίηση και η καλλιτεχνική διαδρομή του Καβάφη, από τους πρώιμους ποιητικούς πειραματισμούς του μέχρι την εκπληκτική του επανεπινόηση στη μέση ηλικία, όταν αποκήρυξε πολλά από τα γραπτά του και ανέπτυξε μια νέα ποιητική, αυτή που τώρα ο κόσμος αναγνωρίζει ως καθαφική. Η μελέτη ολοκληρώνεται με το μνημόσυνο του συγγραφέα, όταν ο λογοτεχνικός κληρονόμος του επιχειρεί να αποσαφηνίσει τις αντιφάσεις του Καβάφη και να περιφρουρήσει την υστεροφημία του ανθρώπου που ριψοκινδύνευσε τα πάντα για την παγκόσμια καταξίωση.

ΠΕΡΙΛΑΜΒΑΝΕΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

ISBN: 978-618-03-4589-6

9 786180 345896
ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/84589

metaixmio.gr